

811.163.41'373"17/18"

811.163.41"17/18"

<https://doi.org/10.18485/kij.2023.70.2.10>

КРИСТИНА Н. СТАМЕНКОВИЋ, докторанд*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 6. 9. 2023.
Прихваћен: 28. 10. 2023.

„ИЛИРИЗМИ” У РЕЧНИКУ УЗ ФРАНЦУСКУ ГРАМАТИКУ ЈОАКИМА ВУЈИЋА (1805)**

У раду се анализира порекло преводних еквивалената („илиризама”) у двојезичном речнику приложеном уз *Руководство къ французстѣй грамматицѣ во употребление славно-сербскія јуности*, први уџбеник француског језика за Србе (1805), чији је аутор Јоаким Вујић. Циљ је утврдити заступљеност различитих идиома у презентованом лексичком слоју, с обзиром на њихову коегзистенцију у предстандардној епохи књижевнојезичког развоја на српском говорном простору, те указати на критеријуме за одабир граfiјских решења којима аутор прибегава. Резултати указују на доминантност лексике са српским народним фонетским цртама у именовањима појмова из сфере конкретног, док је домен апстрактног неодвојиво везан с редакцијски маркираним лексемама.

Кључне речи: Јоаким Вујић, француски језик, двојезични речник, граматика, славенизам, рускословенизам, славеносрбизам, позајмљеница, 19. век.

0. Увод. О ширењу и утицају француске културе и језика међу образованим Српством може се говорити од друге половине 18. века, што су условиле друштвено-политичке околности живота на југу Аустроугарске монархије, у којој је галоманија већ била дубоко укорењена (Половина 1964: 8). Будући „[о]д државних власти присилно одбијени од руске оријентације, а у сфери немачкоаустриског културног утицаја” (Костић 1929: 216), тамошњи Срби су се окренули учењу француског језика, једва дочекавши прву граматiku, о чему сведочи импозантан број претплатника – како припадника клерикалног слоја, тако и грађанства.¹

* kristinastmnkvc43@gmail.com

** Рад је настао у оквиру испитне обавезе на изборном курсу *Историјска стандардологија српскога језика* на ДАС на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

¹ В. Г. Г. *Пренумеранти* на последњих 17 (непагинираних) страница извора.

Наиме, вођен родољубивим побудама током трогодишњег боравка у Трсту (в. *Предисловје*), Јоаким Вујић (1772–1847) зачео је међу Србима системско учење француског језика, саставивши прву дескриптивну граматику намењену *славеносрпској јуности: Руководство кь французстѣй грамматицѣ*, које је из штампе изашло 1805. године у Будиму.

0.1. Научне и, донекле, дидактичке домете Вујићеве граматике оценила је Пера Половина (1964: 12–21) у својој докторској дисертацији, синтетичујући већину негативно интонираних приказа ранијих истраживача, чије је (само начелно дефинисане) приступе осавременила и конкретизовала. Доказавши кроз паралелну анализу да је реч о компилацији и преводу немачке граматике француског језика *Praktische französische Grammatik* Јохана Валентина Мајдингера, први пут објављене 1783. године у Франкфурту,² утврдила је да је ова књига „једино [...] значајна као наш културноисториски докуменат почетка деветнаестог века” (Половина 1964: 21).

0.2. Стога се у новије време овом делу лингвисти нису враћали, држећи да, пошто Вујић „није знао ни систем француског језика, а поготово не науку о француском језику” (Половина 1964: 13), не завређује студиозније загледање у његову садржину и устројство.

Међутим, ако занемаримо угледање на предложак, јасно је да метајезичка раван Вујићевог превода сведочи о стању књижевног језика тог доба, а нарочито додаци – изложени после дескрипције граматичке структуре³ – *Рѣчникъ французскій и иллуричскій* (235–292),⁴ *Упражнение юности, или обычныи и весма полезныи разговоры* (292–347), *Различитая писанія* (347–441), *Избранныя повѣсти* (443–481).

0.3. *Рѣчникъ французскій и иллуричскій* (*Vocabulaire François et illyric*), који је предмет нашега рада, има 2845 одредница, од којих је 238 вишечлано.⁵ Подељене су у 42 тематске групе. Првих 40 чине углавном именице и именичке синтагме, разврстане према семантичком критеријуму, док последње две групе чине придеви (*Прилагателная имена. Noms Adjectifs*) и глаголи/глаголске синтагме (*Глаголи. Verbes*). Одреднице су пописане произвољним редоследом.⁶

² Штавише, српски живаљ у Монархији у прво време имао је приступ искључиво немачким речницима и уџбеницима страних језика, укључујући и француски, које је обезбеђивала Немачко-француска књижара Емануила Јанковића, отворена 1790. године у Новом Саду. На каталожном попису тамо доступних наслова стоји и Мајдингерово дело, које је до објављивања оног Вујићевог већ доживело двадесет издања (Вукадиновић 1935: 34). Поставши ствар престижа, тако примљена француска лексика у наредном веку трајно се учврстила у српском језику (Ивић 1998: 267).

³ Њој претходе посвета митрополиту Стефану Стратимировићу и *Предисловје*, у којем аутор није „ни једном речи нешто натукнуо да се послужио каквим туђим делом при изради овога свога – напротив! [...] изгледа као да је В[ујић] хтео читаоцима натураити утисак да му је ово дело чист продукат његове главе” (Вукадиновић 1935: 33).

⁴ У парентезама ћемо надале наводити пагинацију из извора.

⁵ Осим синтагми, нашли смо и, условно речено, лематизовану субјекатско-предикатску реченицу *elle est promife : она ест испрошена* (247).

⁶ С тим у вези напомињемо и да је атрибуција одређеног, неодређеног и партитивног члана код именица сасвим непрецизно спроведена, те да је и њихов род на више места погрешно одређен,

2. Предмет и циљ истраживања. У намери да осветлимо мали део лексичког фонда славеносрпског идиома, анализираћемо *илирске* преводне еквиваленте галицизама пописаних у овом лексикографском додатку и покушаћемо да утврдимо у коликој мери у њему фигурирају лексички материјал народног језика, рускословенизми и славенизми⁷, као и проценат заступљености лексема несловенског порекла. Осврћућемо се и на елементе графичког система које аутор активира, везујући се тако за узуалну норму.

Изооставићемо тематске групе *О Земляхъ, Народѣхъ и главныхъ Градѣхъ и Имена Крещенная* (265–269), где су топоними, етноними и антропоними преведени с француског, а које би могле бити предмет посебног ономастичког истраживања, те покренути питање фонетске адаптације страних личних имена у време језичког плурализма.

Због обимности речника у аналитичком делу рада наводићемо само илустративне примере, док ће у синтези бити изнет преглед на основу целокупног корпуса.

3. Анализа именичког фонда. На основу семантичког критеријума именичке тематске групе разврстали смо у десет надређених категорија: *Религија и црква, Календар, Природне појаве, Човек, делови тела и одећа, Сродство и људска стања и особине, Покућство, игре и трговина, Град и село, Грађанске и војне титуле и занимања, Занати и професије, Животиње*.

3.1. Религија и црква. У прву категорију уврстили смо групе *О Законѣ (De la Religion, 235–237)* и *О Достоинствахъ Церковныхъ (Des Dignités Ecclesiastiques)*⁸, 252–253). У њима има лексема с народним фонетизмом: *Богъ, Духъ, Рай, Турчинъ*,⁹ *Идолопоклонство* (235), *Вѣра, органи*,¹⁰ *безбожникъ* (236), *вѣчностъ*¹¹ (237), *попъ* (252), *калугерь*,¹² *калугерица, звонарь* (253). Славенизми су малобројнији: *Святый, Привидѣніе* (235), *Соборная церковь, олтар*,¹³ *кадил-*

што сведочи о Вујићевом слабом познавању основних морфосинтаксичких категорија француског језика. Речник стога није могао служити као поуздан извор за консултовање.

⁷ Под славенизмима ћемо подразумевати речи које припадају заједничкој црквенословенској и руској лексици (Стијовић 1992: 13), тј. оне с редакцијским обележјима које су задржале књишки статус, те оригиналне форме са српског говорног подручја настале творбеним механизмима карактеристичним за руски језик (Зорић 2018: 22).

⁸ Вујић кроз читав текст у иницијалној и медијалној позицији користи графему <ѣ> („дуго с”), архаичну форму минускулног <s>, која је у овој епохи егзистирала у латиничком графичком систему, нарочито у написима вишег регистра.

⁹ Лексема је наведена у значењу ’муслиман, припадник исламске вероисповести’, не као етноним у савременом поимању.

¹⁰ ’Оргуље’ (фр. *les Orgues*).

¹¹ Аутор употребљава графему <ѣ> у етимолошком положају и наместо групе /je/ иза консонаната.

¹² Ова именица спада у речи које су „у раној епоси ушле у старословенски језик из грчког [...], да би се затим [...] потпуно одомаћиле у народном језику” (Стијовић 1992: 42). Графема <ѣ> овде има гласовну вредност /ђ/.

¹³ Светозар Стијовић (1992: 42) истиче да лик *олтар* „сведочи о књижевном односно црквенословенском фонетизму ове речи, чији гласовно посрбљени облик [...] гласи *отар*”. РМС региструје ова, при чему је само први маркиран квалификатором *рлг*.

ница, исповѣдалница,¹⁴ распятіе, священное писаніе, причащеніе, исповѣданіе, второе пришествіе,¹⁵ крещеніе (236), пѣвецъ, монастырь (253). Интернационализми латинског порекла односе се на појмове у вези са западним хришћанством: протестантъ, калвинъ (235), кардиналь (253).

Од укупно 88 илиризама, народних има 49 (55,7%), славенизама 25 (28%), а несловенских 14 (16,3%).

3.2. Календар. У оквиру ове семантичке категорије сместили смо групе: Дніе недѣлныи (*Jours de la semaine*, 237), Дніе праздничныи (*Jours de Fête*, 237), Мѣсяцы (*Mois*, 237–238) и *О Годицныхъ временехъ и Премѣненіяхъ* (*Du Temps, & des Saisons*, 239–240). Народни облици су: недѣля, среда,¹⁶ покладе, великій постъ (237), ютро, зора, свитанъ, свѣтлостъ, померчина,¹⁷ сутонъ (239), зима, жетва (240). Ненародне фонетске црте приметили смо у речима: вторникъ, пяттокъ, срѣтеніе, Рождество / Воскресеніе / Вознесеніе Хрїстово, Благовѣщеніе (237), магновеніе ока,¹⁸ полдне, восхожденіе / захожденіе солнца (239), столѣтствіе (240). Називи месеца у години преузети су из латинског, с витацизмом наместо бетацизма: Августъ, Септемврїи, Октомврїи¹⁹ (238).

Од укупно 75 илиризама, народних има 34 (45,3%), славенизама 29 (38,7%), а несловенских 12 (16%).

3.3. Природне појаве. Овде смо категоризовали следеће тематске групе: *О Вселенїи и ея частехъ* (*De l'univers & de ses parties*, 238), Руды, Новцы и Мінералы (*Metaux, Monnoies & Mineraux*, 238–239), Каменіе (*Pierres*, 239), *О Времени*²⁰ (*Du Temps*, 240). Приметно доминирају фонетски елементи српскога народног језика: свѣтъ, звѣзда, небо, злато, сребро (238), гвоздь,²¹ херды,²² драгїи камень (239), вртутьина,²³ непогода, киша, дуга, санта леда, гололедица, саонице, санканъ (240). Рускословенске рефлексе препознајемо у облицима: солнце, зрацы солнечныи, затмнїе солнца (238), молнїя, восточный вѣтръ (240); док се од несловенске лексике јављају германизми и турцизми: крайцара (238), марморъ, плайвазь (239).

Од 86 илиризама, народних има 58 (67%), славенизама 17 (19,8%), а несловенских 11 (13,2%).

¹⁴ Алтернација /л:/о/ изостаје на нивоу речника.

¹⁵ Други [Христов] силазак, Судњи дан' (фр. *le dernier Jugement*).

¹⁶ Изузетно, реч је забележена у овом облику – с екавским рефлексом јата. Екавизам је потврђен и у именицама *млеко* (251) и *медведъ* (278).

¹⁷ Употреба групе <ер> овде указује на манир бележења вокалног /р/, не на хибридноћ форме.

¹⁸ 'Тренутак' (фр. *un moment*).

¹⁹ Паразитско /м/ је особеност народних говора.

²⁰ Локатив је у овом наслову посведочен са српским наставком /-у/, иако је као номинална форма ниже наведено *время*.

²¹ Овде се уочава диференцијација на плану бележења фонеме /ћ/ у домаћој лексички и позајмљеницама. Диграф <дъ> се користи са свешћу о јотовању, док <г> упућује на палатализовање.

²² Прозирност значења ('рђа') донекле замагљује графика. Иначе нестабилни фрикатив /х/ овде је стављен у иницијални положај, где му по етимологији није место (уп. СЦСРЈ, под *ржѧ*), али ову лексичку реализацију убрајамо у корпус народних због фонеме /ћ/.

²³ Диграф <тъ> доследно означава /ћ/ у целој граматици.

3.4. Човек, делови тела и одећа. Вујићеве групе лексема које убрајамо у ову категорију обједињене су насловима *О Чоловѣку* (*De l'homme*, 240–242) и *О одѣянїю и ему потребныхъ* (*Des habillemens, & de se qui y faut*, 248–250). Најбројније су лексеме из фонда народног језика: *кожа, ругоба, дѣсни*,²⁴ *потїлякъ, лична боя, подбрадакъ, стараць* (241), *тербу*,²⁵ *кость, коракляй, вика, звукъ гласа* (242), *поясь* (248), *руменило, златный ланац, ланчить, свилене чарапе, начары* (249). Славенизми и чисти русизми јављају се у мањој мери: *чоловѣкъ, отрокъ* (240), *дци, кровъ* (241), *дыханїе, вкушенїе, слышанїе, видѣнїе, осязанїе, обонанїе, бїющая жила* (242), *близнецы, главное украшенїе*,²⁶ *имя* (248), *цїтъ отъ солнца* (250). Оказионално се јављају и контактни синоними. Тако уз одредницу *la gorge* (241) стоје два преводна еквивалента, српски и рускословенски: *герло* и *гортанъ*, док је именица *un habit* (248) у истом духу преведена као *халина* (*одѣянїе*).²⁷ Потврђени су и неколики турцизми који су ушли у народни језик, с колебањем на плану бележења фонеме /ц/: *жигерица* (242), *джеръ* (248), *япундже* (249).

Од укупно 175 *илиризама*, народних има 145 (82,9%), 23 славенизма (13%), а несловенских 8 (4,1%).

3.5. Сродство и људска стања и особине. Из група *О Души и страстехъ* (*De l'ame & des passions*, 242–243), *О добродѣтелехъ и злонравїяхъ* (*Des vertus & des vices*, 243–245), *Приключенїя и случаи* (*Accidens & Evenemens*, 245–246), *Несовершенство и болѣзни* (*Imperfections & des maladies*, 246–247) и *О родству* (*De la Parenté*, 247–248) издвојили смо лексику српског језика: *страхъ, склоностъ, нѣжностъ, санъ, способность* (242), *смѣхъ, премудрость, умѣреность* (243), *срамота, превара, грѣхъ, глупость, неправда, суета*²⁸ (244), *грѣшникъ, нитковъ, бѣда, судбина, милостїня, обичай* (245), *узрокъ, зубна болестъ, герчь, човечїтъ, краста, проказа, леченъ, мале богынъ, жутица* (246), *сыновац, уякъ, уйна* (247), *удовица, копиле* (248). Црквене фонетске црте уочавамо у речима: *воображенїе, воспоминанїе, хотѣнїе, желанїе, память, пять чувства, мнѣнїе* (242), *милосердїе, уврежденїе, почитанїе, отчаянїе, совѣсть, сожаленїе, тяжкосердїе, озлобленїе, попеченїе, нестерпнїе, увеселенїе* (243), *разсужденїе, благо-*

²⁴ Именица *pluralia tantum* са значењем 'слузница која покрива корен зуба' (фр. *la gencive*) у номинативу има дугосилазни акценат на иницијалном слогу, али је у речнику наведена са узлазним, па је тако преносимо. Аутор иначе не бележи акцентуацију ни на једном месту. Овде је, очигледно, желео да укаже на семантичку диференцијацију с хомонимним придевом *дѣснїй, -ѣ, -ѵ*.

²⁵ Ово је једини пример на који смо наишли с изостављеним финалним /х/ – својствено бачким говорима, у којима је Вујић провео формативне године – што нарушава принцип фонолошке системности.

²⁶ 'Украш за главу, фризура' (фр. *la coiffure*).

²⁷ Навођење „два или, ређе, више синонима у линеарном низу и непосредном контакту” (Милановић 2013: 220) илустровано је и примерима где ниједан од синонима није народног порекла. На пример, *la Sentence* (253) преводи се славенизмом *Изреченїе Судейское* и латинским интернационализмом *Сентенција*.

²⁸ Уз овај, запазили смо још седам преводних еквивалената у којима је слог /je/ записан графемом <е>, и то у иницијалним позицијама: *ечамъ, езгра сѣмена* (275), *ежъ* (277), *еленъ* (278), *егула* (279); у медијалној: *сுவѣрнїй* (285) и финалној: *перѣе* (279).

честіе, щадѣніе, благоволеніе, славолюбіе, сребролюбіе, прелюбодѣяніе, покаяніе, преступленіе, чревонеистовство,²⁹ челоуѣчїе,³⁰ невѣжество,³¹ ласканіе (244), премѣненіе, сокровище, извѣстїе, избыліе, щастїе, нещастїе (245), теченіе, оздравленіе, землетрясеніе, мертвецъ (246), наймладшїй,³² погребеніе, обрученіе (247), воспрїемникъ,³³ рожденіе (248). Посведочен је и турцизам *херсузинъ*³⁴ (245) и *голіатъ*³⁵ (246), лексема из хебрејског језика.

Од укупно 270 *илиризама*, народних има 184 (68%), славенизама 79 (29,3%), а несловенских 7 (2,7%).

3.6. Покуѣство, игре и трговина. Овде смо уврстили семантички донекле хетерогене тематске групе које повезује концепт НЕЖИВО као надређена категорија: *О Препитанїю* (*Des vivres*, 250–251), *Женская Рукодѣля* (*Des métiers pour les femmes*, 262–263), *О Терговни* (*Du commerce*, 263–265), *О Частехъ дома* (*Des parties de la maison*, 270–271), *О Покутъству* (*Des meubles*, 271), *Веци, кое се у кухини находе* (*De la vaisselle*, 271–273), *О Игры* (*Du Jeu*, 280). Далеко најбројније јесу речи из вернакулара: *сухо месо*, *залогай*, *чигерѣача*,³⁶ *сланина*, *сухїй хлѣбъ*, *сомунъ* (250), *млатило*, *слама*, *плева*, *ястукъ за шивенъ* (262), *платно* (264), *бурмутїца*, *дуванъ за пушенъ*, *прахъ* (265), *чадъ*, *петъ*, *таванъ собный* (270), *дрварница*,³⁷ *сатъ висетъи*, *сандукъ*, *тѣбе*, *колевка* (271), *держало*, *верхъ*, *мехови*, *сатара*, *млинь за кафу*, *кутїя за шетѣрь*, *вилюшка* (272), *кресиво*, *углѣвлъ* (273), *рупа*, *карте*, *макъ*,³⁸ *новцы на кое се игра* (280). Славенизми су слабо присутни: *ястїя* (250), *питїе*, *сладкоястїя* (251), *купецъ*, *паденїе терговца*,³⁹ *взаимодавецъ* (263), *котель* (264), *благовоннїя веци*⁴⁰ (265). Велики број преводних еквивалената несловенског порекла усталио се у народном језику: германизми *фруштукъ* (251) и *цайгъ*,⁴¹ турцизми *дутѣанъ*, *гаїтанъ*⁴² и *хе-*

²⁹ 'Деликатес, гурманлук' (фр. *la gourmandise*).

³⁰ 'Људскост' (фр. *l'humanité* [sic!]).

³¹ 'Незнање, непросвећеност' (фр. *la brutalité*; в. ЕССЈ, под *nevěda).

³² Номинализован придев у суперлативу у значењу 'најмлађи члан породице' (фр. *un cadet*).

³³ 'Крштени кум' (фр. *le parrain*).

³⁴ Од *hirsiz* ('лопов, крадљивац', в. Шкаљић 1966, под *hirsuz*).

³⁵ 'Човек веома великог раста' (фр. *un géant*).

³⁶ 'Крвавица од цигерїце' (фр. *le boudin de foie*). Поново се запажа варирање у означавању фонеме /ш/ (уп. т. 3.4), и то у истом корену. Графемом <ч> иста фонема забележена је и у синтагми *чбун ружице* (276).

³⁷ Поред именице *мрѣа* (фр. *la mie*, 250), ово је једини пример где се вокално /р/ бележи фонолошким правописом (монографом). Корен ове лексичке реализације, лексема *дрѣво*, пак јавља се на 16 места у речнику искључиво у облику *дрѣво*: као преводни еквивалент одредница *le bois* (272) и *un arbre* (274), те као центар 12 синтагми (*дудово дрѣво*, *дрѣво шливо* и сл.), али и у сложеницама *дрѣворѣзецъ* (258) и *дрѣводѣля* (260).

³⁸ У значењу 'трѣф, боја у картама' (фр. *tréfle*).

³⁹ 'Банкрот' (фр. *la banqueroute*).

⁴⁰ 'Парфем' (фр. *du parfum*).

⁴¹ 'Памучна тканина' (фр. *l'etoffe*).

⁴² Посрбицу *уплетњакъ* 1837. године предложио је Сима Милутиновић (Михајловић 1984: 512, 649).

спањ,⁴³ англицизам *фунта*, латинизам *цента* (264), грцизми *атласъ*,⁴⁴ *аноѠека*, *балсамъ* (265).

Непрецизност узроковану ненормираношћу правописа илуструје чињеница да је Вујић одредницу *le grillage* превео као *роциљ* (270) – с лигатуром из грађанице – а две странице даље уз одредницу *le gril* налазимо лик *роштилъ* – с групом <шт>.

Од укупно 376 *илиризама*, народних има 337 (89,3%), славенизама 18 (5%), а несловенских 21 (5,7%).

3.7. Град и село. Лексику у вези с овом категоријом Вујић је пописао под насловима: *О Градѣ и частехъ его* (*De la ville, & de ses parties*, 269–270), *О Полю* (*De la Campagne*, 273–275), *Полскіи плоды* (*Des fruits de la Campagne*, 275), *Плоды баище*⁴⁵ (*Des fruits du jardin* 275–276) и *О цвѣтъу* (*Des fleurs*, 276). Од тога карактеристике народног језика показују: *стѣна*,⁴⁶ *варошка кутъа*, *предварошица*, *главна стража* (269), *гробль* (270), *ветреняча*, *звѣринякъ*, *странпутица* (273), *ябука*, *люска отъ ябуке*, *маовина*,⁴⁷ *смоква*, *дѣубре*, *вотъка*, *мушмула* (274), *сѣно*, *отава*, *сочиво* (275), *шебой*, *лала*, *дѣнья*, *цвѣтъ житній*, *сунцокретъ* (276). Врло мали број спада у славенизме: *зданіе*, *знаменіе*, *Гражданинь*, *гостилница*, *наказателный дом* (269), *увеселителный домъ*, *песокъ*, *зѣліе*, *распутіе* (273). Свега је пар лексема латинског (управо француског) порекла: *хоспиталь*⁴⁸ (269) и *цітронъ* (274).

Од укупно 213 *илиризама*, народних има 199 (93,5%), славенизама 12 (5,6%), а несловенска 2 (0,9%).

3.8. Грађанске и војне титуле и занимања. У тематским групама *О Высочайшихъ домѣхъ*, *и ихъ служителейъ* (*Des grandes maisons, & de leurs domestiques*, 251–252), *О Достойнствахъ Гражданскихъ* (*Des Offices Civiles*, 253) и *О Достойнствахъ воинственныхъ и Орудіяхъ* (*Des Offices militaires & des Instruments*, 254–255) релативно учестало присутне су лексеме са српским фонетизмом: *круна*, *царство*, *слуга*, *куваръ*, *конюшаръ* (251), *Судскій Писаръ*, *тавница*,⁴⁹ *вѣшала* (253), *сабля*, *топѣжя*,⁵⁰ *простый войникъ*, *тане*, *пушка* (254), *походъ*, *сачма*, *побѣда*, *ловаць* (255). Још је мање славенизама: *Князь*, *престоль* (251), *началникъ*, *совѣтникъ*, *Благородіе*, *Княжество* (252), *молебное писаніе*, *мѣсто осужденія*, *мечъ* (253), *полковникъ* (254), *обсѣденіе*, *нападеніе*, *сраженіе*, *стрѣлецъ* (255). Највећи број преводних еквивалената чине интернационализми и германизми:

⁴³ Фрикативу /x/ етимолошки ни овде није место (в. Шкаљић 1966, под *espar*).

⁴⁴ ‘Свилена тканина’ (фр. *du fatin*).

⁴⁵ Група <шт> овде кореспондира с турским пореклом речи (в. Шкаљић 1966, под *bašca*).

⁴⁶ У значењу ‘бедем, зидина’ (фр. *le rempart*).

⁴⁷ Испуштање /x/ у интервокалном положају формира хијат и у придеву [*древу*] *ораво* – али уп. *оракъ* (274).

⁴⁸ ‘Болница’ (фр. *l’hôpital*). Уп. *l’hôpital des fous* (‘лудница, душевна болница’) : *домъ безумныхъ*.

⁴⁹ Дисимиловану медијалну групу /мн/ нашли смо само у овој именици и у њеном мотивном придеву *тавный, ая, ое* (281).

⁵⁰ Одомаћени турски суфикс /-џија/ у оваквој графичкој посведочен је и код именица *папирџія* и *сапуњџія* (260), а с диграфом <џ> у *шеширџія* (259) и *бояџія* (260).

Скуптръ, Архидукъ (251), *Гавалиеръ* (252), *Сундикъ, Консѣсторіумъ, Канцелѣистъ, Прокаторъ*,⁵¹ *Бургер-майстер* (253), *сергентъ, Обристъ-Лайтнантъ, Ритмайстер, Лайтнантъ, фрайт, Квартир-Майстер* (254), *тромпетеръ, компанія*,⁵² *регемента* (255).

Од укупно 170 *илиризама*, народних има 71 (41,8%), славенизми се јављају 22 пута (12,9%), а несловенске речи 77 (45,3%).

3.9. Занати и професије. Најобимнија именичка тематска група *Оученіяхъ, художествахъ, наукахъ, рукодѣліяхъ, и о вещехъ имъ принадлецыхъ* (*Des homes de Lettres, artisans, des métiers, & des chofes competentes*, 255–262) обилује народним преводним еквивалентима: *лѣкаръ, книга за писанѣ, наставникъ* (256), *рѣзанѣ, мастило, цедуля* (257), *длето, завой, кругъ земный*,⁵³ *бриіятѣа бритѣа* (258), *пѣвачица, играчъ комедіе, натѣве, тесто, мекинѣ* (259), *оджачаръ, рыбаръ, чешиляръ, баишованѣ* (260), *кочіяшѣ, продаванѣ, керпачъ* (261), *плугъ, серпъ, селянинъ, жетелацъ, посленикъ, надничаръ, свиляръ* (262). Очекивано, славенизми се углавном именују делатности из духовне сфере: *просвѣщенія, писма, числа, численіе* (256), *посланіе, заданіе, къ писанію принадлежащая*,⁵⁴ *трясеніе гласа*,⁵⁵ *согласіе музикальное*,⁵⁶ *художникъ* (257), *землемѣрие, стѣхотвореніе, стѣхотворецъ, звѣздочатіе, живописецъ* (258), *изображеніе, приличіе, пѣваема игра*,⁵⁷ *тисненіе* (259), *каменосѣчецъ, книговязецъ* (260), *чужестранный, гостилникъ, мореплавателъ* (261), *сѣнокосецъ, земледѣлецъ* (262). Од несловенских речи истакла се германско-латинска хибридна сложеница *ландкарта*⁵⁸ (258), те италијанизам *галлія*, уз који стоји контактни синоним *бродѣ*.

Од укупно 310 *илиризама*, народних има 223 (72%), славенизама 58 (18,7%), а несловенских 29 (9,3%).

3.10. Животиње. Исцрпан списак назива животиња Вујић излаже под словима *О Звѣрѣхъ* (*Des Bêtes*, 276–278), *О Птицахъ* (*Des oiseaux*, 278–279), *О Рыбахъ* (*Des poissons*, 279), *О Ползяцыхъ животныхъ* (*Des reptiles*, 279–280), *О Несѣкомыхъ*⁵⁹ (*Des Infectes*, 280). По бројности доминирају лексеме и синтагме из народног језика: *храна за птице, ждребе, длака конска, камила, ногты (папакъ), кожа* (276), *лисацъ, ушкоплѣнъ конъ, яшетѣи конъ, ягнѣ, псетаңце, кермача, хертъ, нюшка, мышоловка* (277), *тѣурак, герлица, гусче, пиленце, голубитѣи* (278), *препелица, славуј, совуляга, пѣвица, шука, змѣя* (279), *моляцъ, гнида, ость*

⁵¹ 'Бранилац, адвокат' (фр. *un avocat*).

⁵² Изузетно, овде група /ja/ није записана графемом <я>.

⁵³ 'Глобус' (фр. *un globe terefire*).

⁵⁴ Хапаксном синтагмом с партиципом у центру Вујић је превео одредницу *une écritoire*, која у француском језику функционише као својеврстан хипероним, именујући све предмете везане с писањем: *мастионицу, писаћи сто, чак и радни простор – „оно што принадлеже (припада) писању”*.

⁵⁵ 'Певушење' (фр. *un fredon*).

⁵⁶ 'Концерт' (фр. *un concert*).

⁵⁷ 'Опера' (фр. *un opéra*).

⁵⁸ 'Мапа, географска карта' (фр. *une carte géographique*).

⁵⁹ 'О инсектима' (в. ЕССЈ, под *nasēkati).

(280). Славенизми и чисти русизми јављају се само по изузетку: *соболь*,⁶⁰ *пѣтель* (278), *орель*, *сокољ* (279); док се уз *левъ* наводи конкурентан лик са српском вокализацијом *лавъ* (278). Има и страних зоонима, од који су се неки уклопили у домаћи лексички фонд: *штиглицъ*, *шнефъ*,⁶¹ *фазанъ*, *цайзелъ*,⁶² *делфинъ* (279).

Од 205 *илиризама*, народних има 194 (94,7%), славенизама 6 (2,9%), а несловенских 5 (2,4%).

4. Придеви. Сви преводни еквиваленти придева (280–286) дати су у одређеном виду, што говори о окренутости од вернакуларне базе, у којој неодређени придевски вид не само да представља основни облик ове врсте речи него и има важну морфосинтаксичку улогу. Стога су придеви с фонетским цртама својственим народном језику у мањини: *непріятный*, *годишний*, *постоянный* (281), *плодоносный*, *трудолюбивый*, *непокорный* (282), *влажный*, *ая*, *ое*, *безсрамный*, *важный*, *ая*, *ое*, (283), *мершавый*, *ая*, *ое*, *убогій*, *ая*, *ое* (284), *подземный*, *дневный*, *ая*, *ое*, *жестокій*, *ая*, *ое* (285). С друге стране, у славенизме спадају: *свободный*, *тонкий*, *ая*, *ое*, *легкий*, *многократный* (282), *безчестный*, *невозможный*, *человѣческой* (283), *тяжкій*, *мужественный*, *ая*, *ое*, *естественный*, *долгий*, *ая*, *ое*, *совершенный* (284), *торжественный*, *расточительный*, *четвероугольный*, *ая*, *ое* (285). На списку фигурирају и изразито књишке придевске јединице у облику партиципа презента пасивног: *неутѣшимый*, *несносимый*, *почитаемый* (283), *непознаемый*, *движимый* (284), *видимый*, *ая*, *ое* (286).

Од укупно 317 *илиризама*, народних има 98 (30,9%), 219 славенизама (69,1%), док није посведочен ниједан придев несловенског порекла.

5. Глаголи. Најбројнију групу (286–292) сачињавају глаголи и глаголске синтагме по облику углавном блиски савременом језику: *умирати*, *иструнути*, *жалити* (286), *уходити*, *отказати* (287), *братски пити*, *херкати* (288), *хулити*, *псовати*, *срыцати* (290), *вести*, *кухати*, *убјати*, *окончати*, *окончавати*, *пустошити*, *пливати* (291), *съ насілем узети*, *обсѣдати* (292). Повратни глаголи бележени су с партикулом *ся*, те их убрајамо у славенизме: *молитися Богу*, *вѣнчатися*, *ужаснутися* (286), *воображаватися*, *коснутися* (287), *насытитися*, *положитися*, *умытися* (288), *согласиватися* (289), *зноитися*, *убрисаватися* (290) – уз друге облике: *воскреснути*, *ясти*, *совѣтовати* (286), *отвѣтствовати*, *молчати*, *сохранјавати* (289), *заглаждавати*, *ненавидѣти*, *повторавати* (290). Једини инфинитиви са страном основом, и то латинском, посведочени су с формантом /-ира/⁶³ и редом означавају рачунске операције сабирања, одузимања, множења и дељења: *аддирати*, *субтрахирати*, *мультиплицирати*, *дивидирати* (290).

Од 365 *илиризама*, народних има 296 (81,1%), славенизама 65 (17,8%) и 4 несловенска (1,1%).

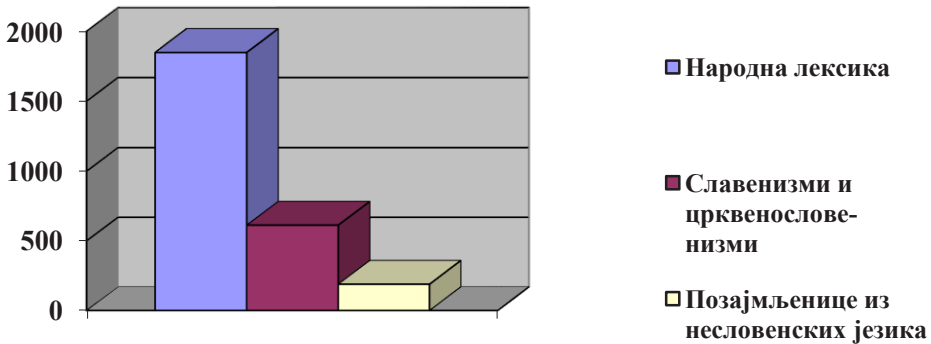
⁶⁰ 'Самур, врста куње' (фр. *une zibeline*).

⁶¹ 'Детлић' (фр. *le bécaïse*).

⁶² 'Канаринац' (фр. *un ferin*).

⁶³ Ово је најчешћи формант за адаптацију француских глагола, а у српски језик је ушао преко немачких инфинитива који су настали прилагођавањем француских (Поповић 2005).

6. Закључак. Укупно је анализирано 2650 примера. Од тога чисто народне црте испољава њих 1848 (69,7%), док редакцијска обележја има 613 (23,1%) преводних еквивалената. У најмањој мери фигурира лексика из несловенских језика: 189 (7,2%) потврђених реализација.

Графикон 1: Заступљеност лексичких јединица у грађи према пореклу

На основу спроведене анализе јасно је да се, преведећи одабран лексички фонд француског језика, Јоаким Вујић ослањао на црквенословенизме и друге славенизме. Редакцијска обележја неодвојиво чине део апстрактне лексике која именује појмове у вези с Црквом, човековим душевним стањима и унутрашњим животом, духовним и умним делатностима (науком и уметношћу). Наслови тематских група написани су у стереотипном славеносрпском духу.

С друге стране, аутор упадљиво фаворизује народну лексику кад је реч о појмовима из сфере конкретног и доживљеног, што је и очекивано: атмосферске прилике, делови обданице и ноћи, делови људског тела, сродничке везе, одећа, сваковрсни кућни и занатлијски предмети и оруђа. Ненародна именовања нарочито подређује народним у фитонимији и зоонимији.

Кад су у питању несловенске лексеме, тежиште је на одомаћеним турцизмима, али је немали број германизама – у кругу војне терминологије – и интернационализама, од којих већина није сачувана до савременог лексичког система.

Значајан степен арбитарности приметан је у ортографији, чија ненормираност повлачи мешање морфонолошког и, сасвим ретко, фонолошког бележења фонема. Нарочито је несигурност заступљена при записивању слога /je/ и фонеме /ц/, што се реализује кроз монографе <ч> и <ж>, те диграф <дж>, независно од порекла и положаја у речи.

Конечно, овим описом и анализом покушали смо да скренемо пажњу на неколике могућности испитивања Вујићеве граматике као вредног језикословног документа из орфелиновске епохе, те да предочимо како њена релевантност не лежи само у чињеници да је прва своје врсте.

ИЗВОР

Руководство къ французстѣй грамматицѣ во употребление славено-сербскія юности сочиненно Іоакимом Вучиъ, Французскаго и Итальянскаго языка учителемъ въ Триестѣ. Въ Вудинѣ [sic!] градѣ, Писмены Кралевскаго Всеучилища Пештанскаго, 1805.

ЛИТЕРАТУРА

Вукадиновић 1935: Н. Вукадиновић, О француској граматичи Јоакима Вујића : Вујић и Мајдингер, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XV/1, 33–40.

ЕССЈ: *Этимологический словарь славянских языков : праславянский лексический фонд*, Москва: Издательство „Наука“, 1974–.

Зорић 2018: М. Зорић, *Славенизми у раним драмама Јована Стерије Поповића*, Нови Сад: Матица српска.

Ивић 1998: П. Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Костић 1929: М. Костић, Прве појаве француске културе у српском друштву, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, II/2, 205–219.

Милановић 2013: А. Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Михајловић 1984: В. Михајловић, *Посрбице од Орфелина до Вука : Том II (II–III)*, Нови Сад: Матица српска.

Половина 1964: Р. Polovina, *Udžbenici francuskog jezika kod Srba do 1914. godine*, Beograd: Društvo za strane jezike i književnosti SR Srbije.

Поповић 2005: М. Popović, *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

Стијовић 1992: С. Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

СЦСРЈ: *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка составленный вторымъ отдѣлениемъ Императорской Академии Наукъ*, I–V, Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1847.

Шкаљић 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost”.

Kristina N. Stamenković

LES ILLYRISMES DANS LE DICTIONNAIRE JOINT À LA GRAMMAIRE
FRANÇAISE DE JOAKIM VUJIĆ (1805)

Résumé

Cette article analyse l'origine des *illyrismes* dans le dictionnaire bilingue joint au premier manuel de la langue française pour les Serbes, écrit par Joakim Vujić en 1805. Le but est de déterminer la représentation des différents idiomes dans la couche lexicale présentée, compte tenu de leur coexistence à l'époque pré-standard du développement de la langue littéraire dans l'espace serbophone, et aussi de préciser les critères de choix pour les solutions graphiques utilisées par l'auteur. Les résultats indiquent la prédominance des mots avec les caractéristiques phonétiques serbes dans la dénomination des termes de la sphère du concret, tandis que le domaine de l'abstrait est inextricablement lié aux lexemes slavo-serbes et russes.

Mots clés: Joakim Vujić, le française, dictionnaire bilingue, grammaire, slavenisme, russe-slavisme, slavo-serbisme, emprunt lexical, 19e siècle.